

Kijowski, Jerzy

Podziały administracyjne na Mazowszu od XVI w. do chwili obecnej, ze szczególnym uwzględnieniem regionu ostrołęckiego

---

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 14, 22-33

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Kijowski
Ostrołęka

Podziały administracyjne na Mazowszu od XVI w. do chwili obecnej, ze szczególnym uwzględnieniem regionu ostrołęckiego.

Celem mojego artykułu jest omówienie podziałów administracyjnych, jakie zachodziły na Mazowszu w ciągu niemal pięciu wieków, od czasu jego wcielenia do Korony, aż do końca XX wieku. Na ich tle szczególnie będę się starał ukazać losy terenów położonych wokół Ostrołęki.

Na początku kilka uwag metodologicznych. Przez owe kilkaset lat teren Mazowsza ulegał rozlicznym podziałom w wyniku decyzji centralnych władz najczęściej ustawodawczych czasami wykonawczych Polski lub też zaborców i okupantów. Przedmiotem moich rozważań będą podziały dotyczące sensu stricto administracji państwowej na takie jednostki, jak województwa (departamenty, gubernie) i powiaty (ziemie, obwody), jak też administracji samorządowej na gminy bądź też gromady. Niejednokrotnie zresztą niektóre jednostki terytorialne, jak np. w Polsce międzywojennej powiaty były równocześnie i państwowymi i samorządowymi. Powyższa tematyka jest o tyle istotna, że wiąże się z nią problematyka zarówno ekonomiczna, jak i społeczna, i że bez dokładnego rozeznania w podziałach administracyjnych niemożliwe jest przedstawienie dziejów poszczególnych podregionów, czy też powiatów lub gmin. Powyższa tematyka nie znalazła dotychczas pełnego opracowania. Najbliższy jej jest artykuł Bogdana Sobola traktujący o zmianach dokonujących się na Mazowszu od początku istnienia tego regionu, co jest równoznaczne z momentem początków państwa polskiego, aż do końca II wojny światowej¹ oraz inna publikacja pióra Józefa Kazimierskiego odnosząca się przede wszystkim do zmian administracyjnych województwa warszawskiego po II wojnie światowej.² O podziałach administracyjnych powiatu ostrołęckiego pisał Witold Jemielity, a powiatu ostrowskiego Mieczysław Bartniczak.³ Podstawową bazę źródłową stanowią

1. Bogdan Sobol, Zarys podstawowych zmian podziałów terytorialnych i administracyjnych w dziejach Mazowsza, "Ziemia Mazowiecka", 1959 r., nr 4, s.7-17
2. Józef Kazimierski, Powstanie i zmiany administracyjne województwa warszawskiego, w: Warszawskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej, Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Berezowskiego, Warszawa 1972, s.20-27
3. Witold Jemielity, Podziały administracyjne powiatu ostrołęckiego w latach 1919-1990, Łomża 1991; Mieczysław Bartniczak, Podziały administracyjne w powiecie Ostrów Mazowiecka. Zarys historyczny. w: Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu, Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Russockiego, Warszawa 1975, s.277-317

pisma urzędowe, przede wszystkim: „Dziennik Ustaw” i „Monitor Polski”, w których ogłaszane były podziały administracyjne oraz pisma regionalne, głównie „Dzienniki Urzędowe” województw: warszawskiego, białostockiego i ostrołęckiego. Jeśli chodzi o granice Mazowsza to przyjmują te najstarsze XI-wieczne, według których główne siedziby Mazowszan znajdowały się nad środkową Wisłą poczynając od Drwęcy przez Pilicę, Wieprz, Bug i Narwę oraz północno-wschodniej części Podlasia.

Od czasu inkorporacji Mazowsza do Korony co ostatecznie nastąpiło w 1529 r.⁴ teren ten dzielił się na trzy województwa: mazowieckie, płockie i rawskie. Województwo mazowieckie było największe i dzieliło się na 10 ziem i 25 powiatów. I tak ziemia czerska składała się z powiatu czerskiego (inaczej garwolińskiego), grójeckiego i wareckiego, ziemia warszawska z powiatu warszawskiego, błońskiego i tarczyńskiego, ziemia wiska z powiatu wiskiego, wąsowskiego i radziłowskiego (utworzonego w 1541 r.), ziemia wyszogrodzka z powiatu wyszogrodzkiego i nowomiejskiego, ziemia ciechanowska z powiatu ciechanowskiego, sąchockiego i przasnyskiego, ziemia łomżyńska z powiatu łomżyńskiego, kolneńskiego, zambrowskiego i ostrołęckiego, ziemia różańska z powiatu różańskiego i makowskiego, ziemia liwska z powiatu liwskiego i ziemia nurska z powiatu nurskiego, ostrowskiego i kamienieckiego (kamieńczykowskiego). Województwo rawskie dzieliło się na ziemię płocką i zawkrzeńską. W skład ziemi płockiej wchodził powiat płocki, bielski, raciążski, sierpecki i płoński, a ziemi zawkrzeńskiej powiat szreński, mławski i nidzborski (utworzony w 1535 r.). I wreszcie województwo rawskie składało się z 3 ziem i 6 powiatów. Ziemia rawska obejmowała powiat rawski i bialski, ziemia sochaczewska powiat sochaczewski i mszczonowski a ziemia gostynińska powiat gostyniński i głąbiński.

Powiat był to początkowo okręg podlegający sądownictwu sądu ziemskiego, a dopiero potem stał się jednostką podziału terytorialnego kraju wchodzącą w skład ziemi i województwa. Podział na powiaty nastąpił w XIV wieku zastępując poprzedni podział na kasztelanie. Już za panowania Kazimierza III Wielkiego urzędnicy sądu ziemskiego zjeżdżali w określonych terminach do tych samych miejscowości na sesje sądowe (roki) co zapoczątkowało podział dzielnic na powiaty sądowe a następnie administracyjno-terytorialne. Kształtowanie powiatów nastąpiło w XV w. i ostatecznie utrwaliło w pierwszej połowie XVI wieku.

Nie jest znana dokładna data powstania powiatu ostrołęckiego. Dotych-

4. Czesław Brodzicki, Ziemia Łomżyńska do 1529 r. Warszawa 1999, s.34. Miało to miejsce na sejmie walnym koronnym w Warszawie w dniu 6 stycznia 1529 r. a potwierdzone zostało przez króla Zygmunta Starego na sejmie w Piotrkowie w dniu 27 grudnia 1529 r.

czas przyjmowana była połowa wieku XV, kiedy to po raz pierwszy powiat ostrołęcki zanotowany został w księgach obecnie przesuwa się tę datę o pół wieku wstecz. Zdaniem Czesława Brodzickiego „Pierwsze określenie powiatu ostrołęckiego pochodzi z 1393 r., kiedy to książę Janusz I nadał w Ciechanowie trzem rycerzom Mirosławowi, Janowi i Pawłowi 30 włók w puszczy Dylewice (Dylewo k/Kadzidła), określając jej położenie właśnie w tym dystrykcie”⁵. Liczył on prawie 2 tysiące km² i był najrozleglejszym powiatem w ziemi łomżyńskiej i czwartym co do wielkości na całym Mazowszu.⁶

Podział administracyjny Mazowsza z XVI w. przetrwał w zasadzie niezmieniony aż do II i III rozbioru Polski czyli do końca XVIII wieku. Przeprowadzane były jedynie rozgraniczenia z Wielkim Księstwem Litewskim (w 1533 r.) oraz Prusami i Podlasiem. Po zaborach pruskich z 1793 i 1795 r. oraz austriackim z 1795 r. obszar Mazowsza podzielony został między te dwa państwa, przy czym granice stanowiły rzeki. Na północy był to Bug, następnie Narew, Wisła i Pilica. Z ziem mazowieckich znajdujących się w zaborze pruskim utworzone zostały Prusy Nowowschodnie albo inaczej Nowe Prusy Wschodnie (Neueosten Preussen). Przestały istnieć funkcjonujące przez ponad 3 wieki województwa: mazowieckie, rawskie i płockie. Jako pewien epizod należy potraktować utworzenie Księstwa Warszawskiego w okresie Insurekcji Kościuszkowskiej tzn. w okresie od końca marca do początku listopada 1794 r. Składało się ono wyłącznie z ziem wchodzących kiedyś do województwa mazowieckiego bez płockiego i rawskiego. Po raz drugi Księstwo Warszawskie, tym razem decyzją Napoleona I, na mocy traktatu w Tylży powstało w 1807 r. Podzielone ono było na 6 departamentów, które z kolei dzieliły się na powiaty. Ziemie mazowieckie znalazły się w trzech departamentach: warszawskim, płockim i łomżyńskim. Departament warszawski liczył 10 powiatów: warszawski, czerski (z siedzibą w Grójcu), rawski, brzeziński (z siedzibą w Strykowie), łęczycki, orłowski (z siedzibą w Kutnie), gostyniński, sochaczewski, błoński i zgierski (z siedzibą w Piątku), departament płocki 6 powiatów: lipnowski, wyszogrodzki, mławski, przasnyski, pułtuski i ostrołęcki oraz departament łomżyński 7 powiatów: łomżyński, biebzański, dąbrowski, tykociński, kalwaryjski, mariampolski i wigierski.⁷ W 1809 r. nastąpiło powiększenie Księstwa Warszawskiego i w konsekwencji podział na 10 departamentów, w wyniku czego Mazowsze

5. Tamże, s.120-121

6. Lustracja województwa mazowieckiego 1565 r., część II, wyd. I, I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, Warszawa 1968 r., s.41

7. F. Skarbek, Dzieje Księstwa Warszawskiego, Warszawa 1860, t.II, s.73

znalazło się granicach 4 departamentów: warszawskiego i płockiego (w całości) oraz łomżyńskiego i siedleckiego (częściowo). Do departamentu warszawskiego włączono dwa nowe powiaty: stanisławowski i siennicki.

Kolejny podział nastąpił w 1815 r. wskutek utworzenia Królestwa Polskiego, podporządkowanego Rosji i dzielącego się na 8 województw oraz 77 powiatów. Dwa spośród nich tj. mazowieckie i płockie obejmowały ziemie Mazowsza. Było to pewne nawiązanie do podziału administracyjnego sprzed rozbiorów, chociaż granice województw obecnych i dawnych znacznie się różniły. W województwie mazowieckim z 10 istniejących do czasów rozbiorowych ziem pozostała cała tylko ziemia warszawska, prawie cała czerska oraz części ziem: liwskiej, zakroczymskiej i nurskiej. Doszło do niego natomiast całe były województwo rawskie i łęczyckie oraz prawie całe brzesko-kujawskie. Województwo mazowieckie podzielone zostało na 8 obwodów, z których każdy składał się z 1-3 powiatów. Obwód warszawski złożony był z powiatów: warszawskiego, czerskiego i błońskiego, obwód rawski z rawskiego i brzezińskiego, łęczycki z łęczyckiego i zgierskiego, kujawski z brzeskiego, kowalskiego i radziejowskiego, gostyński z gostyńskiego i orłowskiego, stanisławowski ze stanisławowskiego i siennickiego oraz sochaczewski z sochaczewskiego. Województwo płockie liczyło sześć obwodów, a w każdym obwodzie był jeden powiat: płocki, pułtuski, lipnowski, mławski, przasnyski i ostrołęcki. Obwody były jednostkami podziału administracyjnego, natomiast nazwę powiatu zachowano dla okręgów wyborczych, w których sejmiki szlacheckie wybierały posłów na Sejm. Poza województwem mazowieckim i płockim część Mazowsza znalazła się w województwie augustowskim a część w podlaskim.

Taki stan przetrwał do czasu powstania listopadowego. Po jego upadku w roku 1837 województwa zamieniono na gubernie, a w pięć lat później obwody na powiaty, zaś powiaty na okręgi.⁸ Powiększono także terytorium guberni zmniejszając w 1845 r. ich liczbę do pięciu. Do województwa mazowieckiego, i tak bardzo rozległego terytorialnie, włączono jeszcze województwo kaliskie. Ziemie mazowieckie znalazły się teraz w czterech guberniach: przede wszystkim warszawskiej i płockiej ale także lubelskiej i augustowskiej. Nowy podział administracyjny wprowadzony został ustawą z 31 grudnia 1866 r. opierał się na przepisach obowiązujących w imperium rosyjskim i był jednym z elementów unifikacji Królestwa z Cesarstwem. Ziemie polskie podzielono na 10 guberni i 85 powiatów.⁹ Nieco wcześniej bo w

8. W. Trzebiński, A. Borkiewicz, Podziały administracyjne Królestwa Polskiego, 1815-1918, "Dokumentacja Geograficzna", z.4, Warszawa 1956, s. 53

9. "Dziennik Praw (Królestwa Polskiego)", 1866, t.66, s.119 i następane

1864 r. utworzone zostały gminy w miejsce dotychczas istniejącego podziału na parafie. Podział na gubernie przetrwał z niewielkimi tylko zmianami do 1914 r. a na powiaty w zasadzie aż do 1945 r. (pewne zmiany nastąpiły w latach trzydziestych). Owe drobne zmiany to zlikwidowanie w 1979 r. powiatu Górna Kalwaria i włączenie jego ziem do powiatu grójeckiego oraz przyłączenie w 1893 r. do guberni warszawskiej powiatu płońskiego (z guberni plockiej) i powiatu pułtuskiego (z guberni łomżyńskiej). Ziemie Mazowsza wchodziły w skład guberni warszawskiej, plockiej, łomżyńskiej i siedleckiej. Powiat ostrołęcki znalazł się w guberni łomżyńskiej, która składała się z 8 powiatów: kolneńskiego, łomżyńskiego, makowskiego, ostrołęckiego, ostrowskiego, pułtuskiego, szczuczyńskiego i mazowieckiego. W skład powiatu ostrołęckiego wchodziły miasta: Ostrołęka i Myszyniec (przemianowany w 1869 r. na osadę¹⁰) oraz gminy wiejskie: Czerwin, Goworowo, Nakły, Nasiadka, Ostrołęka, Piski, Rzekuń, Stary Myszyniec, Szczawin, Troszyn i Wach.¹¹

W 1914 r. wybuchła I wojna światowa. Związane z nią zmiany w sytuacji politycznej i wojskowej przekreśliły dotychczasową administrację w Królestwie Polskim, w tym i na Mazowszu. Nowy podział dostosowany został do potrzeb niemieckiej i austriackiej okupacyjnej administracji wojskowej. Cały niemal obszar dawnego zaboru rosyjskiego podzielony został na dwa generał-gubernatorstwa: warszawskie z siedzibą w Warszawie należące do strefy niemieckiej i lubelskie z siedzibą w Lublinie należące do strefy austriackiej. Pozostawały one pod zarządem władz okupacyjnych i były tymczasowymi jednostkami administracyjnymi przewidzianymi na okres wojny. Mazowsze pod koniec wojny w całości znalazło się w generał-gubernatorstwie warszawskim, przy czym oprócz ziem mazowieckich wchodziło do niego Podlasie, Ziemia Dobrzyńska, cała dawna gubernia kaliska oraz część powiatu będzińskiego i częstochowskiego z dawnej guberni piotrkowskiej.¹² Sytuacja taka, iż całe Mazowsze w jego etnicznych granicach znalazło się - co prawda na krótko i pod obcymi rządami - w ramach jednej jednostki administracyjnej miała miejsce dopiero po raz drugi w całych jego dziejach (pierwszy raz było to w roku 1379 kiedy zakończył się okres zjednoczenia

10. Tamże, t.69, 235, s.245, Decyzję o odebraniu Myszyniowi podobnie zresztą, jak i wszystkim innym miastom w Polsce liczącym poniżej 3 tysięcy mieszkańców motywowano, że "... chociaż miejscowości te nazywały się miastami, jednakże z powodu nieznacznej liczby mieszkańców, małego rozwoju i niedostateczności dochodów w rzeczywistości nie miały znaczenia miast".

11. Tamże, t.66, s.301

12. A. Borkiewicz, Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815-1918, "Dokumentacja Geograficzna", zeszyt 4a, Warszawa 1956, Mapy

Mazowsza pod rządami księcia Ziemowita III).

Jenerał-gubernatorstwo dzieliło się na powiaty, których terytorium było większe niż dotychczas, bowiem część z nich uległa likwidacji.¹³ Powiat ostrołęcki wchodził w skład jenerał-gubernatorstwa warszawskiego i dzielił się 1 miasto i 11 gmin wiejskich: Czerwin, Dylewo, Goworowo, Myszyniec, Nakły, Nasiadki, Piski, Rzekuń, Szczawin, Troszyn i Wach. W 1918 r. Rada Regencyjna przywróciła dawny podział dokonany 2 marca 1864 r. wraz z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami. Po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 r. nowe władze polskie stanęły wobec konieczności dokonania nowego podziału administracyjnego w pełni odpowiadającego potrzebom suwerennego państwa. Na mocy ustawy tymczasowej z 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych, która weszła w życie 14 sierpnia tegoż roku utworzono województwo białostockie.¹⁴ W skład którego weszła północno-wschodnia część Mazowsza. Pełny podział kraju administracyjny kraju przeprowadzony został w latach 1923-1924, a więc już po zakończeniu wojny polsko-rosyjskiej, powstań śląskich i plebiscytów oraz wyborach sejmowych i uchwaleniu nowej konstytucji. Kraj podzielony został na województwa, następnie powiaty i gminy. Jeśli chodzi o Mazowsze podział ten opierał się w pewnym stopniu na dawnym jenerał-gubernatorstwie warszawskim, a w pewnym na dawnym podziale gubernialnym. Niemal cały obszar Mazowsza - jedynie bez ziemi łomżyńskiej - znalazł się w granicach województwa warszawskiego. Oprócz tego w województwie znalazła się południowo-wschodnia część Kujaw (cała dawna ziemia dobrzyńska), natomiast poza nim oprócz wspomnianej ziemi łomżyńskiej również niewielka część wschodnia włączona do województwa lubelskiego. W województwie warszawskim znajdowało się wówczas 22 powiaty: błoński, ciechanowski, gostyniński, grójecki, kutnowski, lipnowski, łowicki, makowski, miński, mławski, nieszawski, plocki, płoński, przasnyski pułtuski, radzywiński, rawski, rypiński, sierpecki, skierniewicki sochaczewski i warszawski. Miasto stołeczne Warszawa składało się z 4 powiatów miejskich. W województwie białostockim było 11 powiatów w tym 4 z terenu Mazowsza: ostrołęcki, ostrowski, łomżyński i wysokomazowiecki.

Zmiany terytorialne w województwie warszawskim nastąpiły w 1937 r. W dniu 12 czerwca wydana została ustawa o zmianie granic województw. Z województwa warszawskiego do pomorskiego odeszły tereny ziemi rawskiej i dobrzyńskiej (powiat Lipno, Nieszawa, Rypin i Włocławek) a odwrotnie z województwa pomorskiego przybył powiat Działdowo. Po tych zmianach w skład województwa warszawskiego wchodziło 19 powiatów: błoński, ciecha-

14. Dziennik Praw Państwa Polskiego z 14 VIII 1919 r., nr 65, poz. 395

nowski, działdowski, garwoliński, gostyniński, grójecki, makowski miński, mławski, plocki, płoński, przasnyski, pułtuski, radzyński, sierpecki, sochaczewski, sokołowski, warszawski i węgrowski. Miasto stołeczne Warszawa składało się z 4 powiatów miejskich. Mocą ustawy z dnia 8 kwietnia 1938r. wprowadzono, z dniem 1 kwietnia 1939 r., zmiany granic wielu województw, w tym warszawskiego i białostockiego, łódzkiego i lubelskiego. Z województwa białostockiego wyłączono powiaty: łomżyński, ostrołęcki i ostrowski włączając je do województwa warszawskiego, z lubelskiego do warszawskiego weszły powiaty: sokołowski, węgrowski i garwoliński oraz gmina Irena łącznie z Dęblinem z powiatu puławskiego. Natomiast do województwa łódzkiego przeszły powiaty: kutnowski, łowicki, skierniewicki i rawski¹⁵.

W powiecie ostrołęckim w okresie międzywojennym zaszło kilka zmian dotyczących ilości gmin, ich siedzib i granic. Z dniem 1 kwietnia dokonano pewnych zmian granic w gminach: Dylewo, Nasiadki, Myszyniec i Wach, a w dniu 30 czerwca Minister Spraw Wewnętrznych ogłosił, iż nastąpiła zmiana siedzib gmin: zamiast Dylewa Kadzidło, zamiast Nasiadek Durlasy i zamiast Wachu Czarnia.¹⁶ Znaczne zmiany w podziale administracyjnym kraju miały miejsce w 1932 r. Zlikwidowano wówczas w Polsce 20 powiatów, w tym z dniem 1 kwietnia powiat kolneński. 9 gmin z tego powiatu włączono do powiatu łomżyńskiego, a 3 (Łyse, Gawrychy i Turośl) do ostrołęckiego.¹⁷ W 1934 r. na mocy ustawy o częściowej zmianie samorządu terytorialnego dokonano podziału gmin wiejskich na gromady. Nie spowodowały one jednak poważniejszych następstw w podziałach powiatu bowiem liczba jednostek podstawowych pozostała niezmienną.¹⁸ Z dniem 1 kwietnia 1936 r. zmieniono granice kilku gmin w powiecie ostrołęckim. Zlikwidowane zostały trzy gminy: Nakły, której terytorium włączono do gminy Rzekuń, a siedzibę zlokalizowano w Ostrołęce, Szczawin wcieloną w całości do gminy Goworowo i Piski podzieloną między Troszynem oraz Czerwinem. W pół roku później (1 października 1936 r.) gmina Piski została reaktywowana.

Po wybuchu wojny w 1939 r. i zakończeniu działań militarnych w październiku ziemie polskie podzielone zostały na trzy części, z których jedna to tereny włączone bezpośrednio do Rzeszy, druga do Generalnej Guberni i trzecia do Związku Radzieckiego. Województwo warszawskie znalazło się przede wszystkim w dystrykcie warszawskim Generalnej Guberni dzielącym

15. Dziennik Ustaw, 1938 r., nr 27, poz. 240

16. Białostocki Dziennik Wojewódzki, 1931 r., Nr 14, poz. 121

17. Dziennik Ustaw, 1932, Nr 3, poz. 18

18. Spis gmin miejskich i wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej opracowany przez J.Scheinkonig i J. Kowalczewskiego, Warszawa 1934, s.4

się na powiaty: garwoliński, grójecki, łowicki, miński, ostrowski, siedlecki, skierniewicki, sochaczewsko-błoński, sokołowsko-węgrowski, warszawski wiejski i warszawski miejski. Z części północnej województwa (tereny dawnego województwa płockiego) utworzono tzw. rejencję ciechanowską wcieloną do prowincji Prus Południowo-Wschodnich. Dzielila się ona na powiaty: ciechanowski, makowski, mławski, ostrołęcki, płocki, płoński, przasnyski, pułtuski i sierpecki. Część Mazowsza na wschód od powiatu ostrołęckiego w rejencji ciechanowskiej i od powiatu ostrowskiego w dystrykcie warszawskim w latach 1939-1941 była w administracji radzieckiej. Dwa powiaty mazowieckie: gostyniński i kutnowski weszły do Reichsgau Wartheland rejencji inowrocławskiej. Tereny kurpiowskie znajdujące się po prawej stronie Narwi wraz z Ostrołęką i większością gminy Rzekuń znalazły się w rejencji ciechanowskiej Prus Południowo-Wschodnich, dwie gminy południowe: Czerwin i Goworowo weszły w skład okupacyjnego powiatu ostrowskiego (dystrykt warszawski) Generalnej Guberni, a gminy Troszyn, Piski i niektóre miejscowości gminy Rzekuń włączono do obwodu białostockiego Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

Powojenną historię podziałów administracyjnych można podzielić na 5 okresów: czasy funkcjonowania gmin (1944-1954), istnienie gromad (1955-1972), ponowny powrót do gmin w 1973 r., likwidacja powiatów i ustalenie dwustopniowego podziału kraju (1975 r.), i wreszcie ponowne wprowadzenie powiatów połączone z likwidacją znacznej części województw (1999 r.).

Po wyzwoleniu wschodnich ziem polskich decyzją Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 22 lipca 1944 r. uchylono podział okupacyjny, przywracając przedwojenne jednostki administracyjne czyli województwa, powiaty, gminy i gromady zwane również sołectwami. Przez kilka miesięcy na terenach Mazowsza działało trzy wojewódzkie rady narodowe, wywodzące się z podziałów wprowadzonych przez Polską Partię Robotniczą. Ich siedzibami były: Płock dla okręgu płockiego, Mińsk Mazowiecki dla okręgu „prawa podmiejska” i Pruszków dla okręgu „lewa podmiejska”. W dniu 25 lutego 1945 r. odbyła się wspólna sesja trzech wojewódzkich rad narodowych w Pruszkowie. Powstała wówczas jedna, wspólna Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa i jeden Urząd Wojewódzki Warszawski.¹⁹ W skład województwa warszawskiego wchodziły wówczas 22 powiaty: błoński, ciechanowski, działdowski, garwoliński, gostyniński, grójecki, łomżyński, makowski, mińsko-mazowiecki, mławski, ostrowski, ostrołęcki, płocki, przasnyski, płoński, pułtuski, radzyński, sochaczewski, sokołowski, sier-

19. „Warszawski Dziennik Wojewódzki”, nr 1, Pruszków, dnia 15 IV 1945 r.

pecki, węgrowski i Warszawa-Powiat.

Kilka miesięcy później (7 lipca 1945 r.) powiat łomżyński wydzielono z województwa warszawskiego wcielając go do białostockiego. 23 lutego 1948 r. decyzją Rady Ministrów utworzono powiat grodzisko-mazowiecki w miejsce zlikwidowanego powiatu błońskiego. W rok później z województwa warszawskiego wydzielono powiat działdowski włączając go do województwa olsztyńskiego a przybył z województwa lubelskiego powiat siedlecki. Z dniem 1 lipca 1952 r. w związku z utworzeniem tzw. Wielkiej Warszawy zniesiono powiat warszawski tworząc powiaty: nowodworski, piaseczyński, pruszkowski, otwocki i wołomiński (w miejsce powiatu radzyńskiego). I wreszcie 1 stycznia 1956 r. utworzono w województwie warszawskim cztery nowe powiaty: łosicki, rycki, wyszkowski i żuromiński.

W wyniku tych zmian w skład województwa warszawskiego w latach 1956-1975 wchodziło 29 powiatów i 5 miast wydzielonych. Były to powiaty: ciechanowski, garwoliński, gostyniński, grodzisko-mazowiecki, grójecki, łosicki, makowski, mińsko-mazowiecki, mławski, nowodworski, ostrołęcki, ostrowski, otwocki, piaseczyński, płocki, płoński, pruszkowski, przasnyski, pułtuski, rycki, siedlecki, sierpecki, sochaczewski, sokołowski, węgrowski, wołomiński, wyszkowski i żuromiński. Miastami wydzielonymi z powiatów były: Otwock, Płock, Pruszków, Siedlce i Żyrardów.

W tym kształcie terytorialnym województwo warszawskie było największe pod względem terytorialnym, ze wszystkich 17 województw, w kraju obejmując obszar około 30 tysięcy km² tj. 9,4 % powierzchni kraju. Mimo to nie wszystkie historyczne ziemie Mazowsza znalazły się w jego granicach. Zabrakło w nim takich terenów jak: kutnowskie, łomżyńskie, łowickie i skierniewickie.

Powiat ostrołęcki znalazł się w województwie warszawskim i posiadał do maja 1948 r. jedno miasto (Ostrołęka) oraz dwanaście gmin wiejskich: Czarnia, Czerwin, Durlasy (z siedzibą w Lelisie), Gawrychy, Goworowo, Kadzidło, Myszyniec, Łyse, Piski, Rzekuń (z siedzibą w Ostrołęce), Troszyn i Turośl. Po utworzeniu z dniem 22 kwietnia (z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1948 r.) powiatu kolneńskiego w jego skład weszły trzy gminy z powiatu ostrołęckiego (Gawrychy, Łyse i Turośl).²⁰ W 1954 r. przeprowadzono reformę podziału administracyjnego Polski polegającą na zniesieniu gmin i wprowadzeniu gromad. Miało to służyć zbliżeniu organów władzy do ludności, przy czym kierowano się zasadą, iż liczba mieszkańców gromady miała wynosić od 1 do 3 tysięcy, odległość do siedziby gromadzkiej rady narodowej

20. Dziennik Ustaw, 1948, Nr 21poz. 148

najwyżej 3 km a powierzchnia nowej gromady od 15 do 50 km². W powiecie ostrołęckim w miejsce 9 gmin wiejskich powstało 41 gromad.²¹ Wprawdzie jeszcze w 1956 r. stwierdzono w oficjalnym wydawnictwie rządowym, iż dokonana reforma podziału administracyjnego odpowiadała potrzebom społecznym i gospodarczym kraju, ale już od 1958 r. rozpoczął się proces likwidacji części gromad. Działania powyższe uzasadniano koniecznością wzmocnienia gromad i stworzenia silniejszej oddolnej jednostki administracyjnej z odpowiednim zapleczem gospodarczym. Zmniejszanie liczby gromad w powiecie ostrołęckim podjęto już z dniem 1 stycznia 1958 r. kiedy to zniesiono gromadę Golanka włączając ją do gromady Kadzidło oraz gromadę Pełty włączając ją do Myszyńca. Kolejne zmiany następowały przez ponad 10 lat i ostatnie miały miejsce 29 czerwca 1968 r. Wówczas zlikwidowano gromadę Żabin włączając jej ziemie do gromady Goworowo, a z gromad Nowa Wieś Wschodnia i Zabrodzie utworzono gromadę Ostrołęka.²² W ten sposób z 41 gromad w powiecie ostrołęckim w 1954 r. pozostało zaledwie 16 w 1968 r.

Kolejne zmiany podziału administracyjnego nastąpiły z dniem 1 stycznia 1973 r. Na mocy ustawy z dnia 29 listopada 1972 r. zlikwidowane zostały gromady a ponownie utworzono gminy jako jednostki administracyjne o znacznie większym niż dotychczas obszarze, wyposażone w uprawnienia pierwszej instancji władzy i administracji państwowej, silne kadrowo, wsparte solidną podstawą finansową. W powiecie ostrołęckim po 1973 r. było 9 jednostek administracyjnych tj. jedno miasto - Ostrołęka i 9 gmin: Czarnia, Czerwin, Goworowo, Kadzidło, Myszyniec, Olszewo Borki, Rzekuń i Troszyn.²³

Z dniem 1 czerwca 1975 r. wprowadzony został w Polsce nowy dwustopniowy podział administracyjny na województwa i gminy w miejsce dotychczasowego trzystopniowego, w którym istniały również powiaty. Ogółem w Polsce utworzono 49 województw zamiast 19 dotychczas funkcjonujących, w tym dwa jako tzw. miejskie (Warszawa i Łódź). Na terenie Mazowsza powstało 5 województw: warszawskie-miejskie, płockie, siedleckie, ciechanowskie i ostrołęckie. Początek takiemu podziałowi dało utworzenie na początku lat 60-tych podregionów w województwie warszawskim zatwierdzonych ostatecznie decyzją Rady Ministrów w lipcu 1968 r.²⁴ Początkowo było ich 4: warszawski (11 powiatów i 10,1 tys. km²), płocki (7 powiatów i 7,9

21. Dziennik Urzędowy WRN w Warszawie, 1954, Nr 11, poz. 67

22. Dzienniki Urzędowe WRN, 1957 r., Nr 6, poz. 69, 1959, Nr 12, poz. 439, 1961, Nr 13, 1961, Nr 10, poz. 88, 89.

23. Dziennik Urzędowy WRN w Warszawie, 1972, Nr 20, poz. 407

24. Uchwała nr 239/68 Rady Ministrów z dnia 24 lipca 1968 r.

km²), siedlecki (4 powiaty i 4,8 km²) i ostrołęcki (6 powiatów i 7,2 km²).²⁵ Dla potrzeb planowania regionalnego stworzony został jeszcze podregion ciechanowski, w skład którego weszły 3 powiaty z podregionu plockiego i 1 z ostrołęckiego. Po tym podziale ziemia mazowiecka znalazła się w zasadzie w 5, wyżej wymienionych, województwach, a jej skrawki jeszcze w województwach: łomżyńskim, skierniewickim, radomskim i włocławskim.

Województwo ostrołęckie powstałe z dniem 1 czerwca 1975 r. objęło ziemie 7 powiatów z dawnego województwa warszawskiego: ostrołęcki (w całości - 1 miasto i 9 gmin), wyszkowski (w całości - 1 miasto i 5 gmin), makowski (bez jednej gminy - 2 miasta i 6 gmin), przasnyski (bez 3 gmin 2 miasta i 7 gmin) i ostrowski (bez 4 gmin - 2 miasta i 4 gminy), 1 miasto i 3 gminy z powiatu wołomińskiego, 2 gminy z powiatu pułtuskiego, 1 gmina z powiatu kolneńskiego (białostockie) i 1 z powiatu szczytnowskiego (olsztyńskie). W jego składzie znalazło się 5 miast (Ostrołęka, Ostrów Mazowiecka, Wyszaków, Przasnysz i Maków Mazowiecki), 4 miasta posiadające urzędy wspólnie z gminami (Tłuszcz, Chorzele, Różan i Brok) oraz 36 gmin (Baranowo, Brańszczyk, Czarnia, Czerwonka, Dąbrówka, Długosiodło, Goworowo, Jednorozec, Kadzidło, Klembów, Krasnosielc, Krzynowłoga Mała, Lelis, Łyse, Małkinia, Myszyniec, Obryte, Olszewo-Borki, Ostrów Mazowiecka, Płoniawy, Przasnysz, Rozogi, Rząśnik, Rzekuń, Rzewnie, Somianka, Stary Lubotyń, Szelków, Sypniewo, Troszyn, Wąsewo, Wyszaków, Zabrodzie, Zaręby, Zatory). Gminy te w zasadzie przetrwały aż do chwili obecnej jedynie w 1976 r. gminę Czarnia włączono do gminy Myszyniec a następnie ją restytuowano w 1982 r., miasta i gminy Przasnysz oraz Wyszaków połączono w miasto-gminy, jak też utworzono nową gminę Młynarze (z terenów gminy Różan).

Ostatnie zmiany terytorialne to utworzenie 16 województw w miejsce dotychczasowych 49 i reaktywowanie powiatów.²⁶ Po ponad dwustu latach ponownie utworzone zostało województwo o nazwie mazowieckie. Jest ono największe w kraju pod względem obszaru, który wynosi 35.715 km² czyli ponad 10% powierzchni kraju. W jego skład wchodzi 38 powiatów ziemskich, 4 grodzkie i 325 gmin. Oto wykaz powiatów województwa mazowieckiego: Białobrzegi, Ciechanów, Garwolin, Gostynin, Grodzisk Mazowiecki, Grójec, Koziennice, Legionowo, Lipsko, Łosice, Maków Mazowiecki, Mińsk Mazowiecki, Mława, Nowy Dwór Mazowiecki, Ostrołęka (grodzki), Ostrołęka, Ostrów Mazowiecka, Otwock, Piaseczno, Płock (grodzki), Płock,

25. J. Kazimierski, op.cit. s.27

26. Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, Dziennik Ustaw, Nr 96, poz. 603 i Nr 104, poz. 656

Płońsk, Pruszków, Przasnysz, Przysucha, Pultusk, Radom (grodzki), Radom, Siedlce (grodzki), Siedlce, Sierpc, Sochaczew, Sokółów Podlaski, Szydłowiec, Warszawa, Warszawa Zachód, Węgrów, Wołomin, Wyszaków, Zwoleń, Żuromin, Żyrardów. W składzie tego województwa znalazła się przeważająca część Mazowsza lecz bez ziemi łomżyńskiej, zaś z ziemią radomską historycznie związaną z Małopolską.

W Ostrołęce utworzone zostały dwa powiaty: grodzki²⁷ obejmujący miasto Ostrołękę i ziemski składający się z miasto-gminy Myszyniec oraz 10 gmin (Baranowo, Czarnia, Czerwin, Goworowo, Kadzidło, Lelis, Łyse, Olszewo-Borki, Rzekuń i Troszyn).

Kilka uwag końcowych. Mazowsze zawsze stanowiło i stanowi jeden z największych i najważniejszych regionów Polski. W całej jednak swej niemal tysiącletniej historii prawie nigdy nie tworzyła jednolitej jednostki administracyjnej. Najbliższe temu było trzykrotnie: w 1379 r. po dokonaniu całkowitego zjednoczenia Mazowsza przez Ziemowita III, drugi raz w 1916 r. w ramach tzw. generał-gubernatorstwa warszawskiego i po raz trzeci obecnie od 1 stycznia 1999 r. Jeśli chodzi o powiat ostrołęcki to istnieje on nieprzerwanie od ponad 600 lat i to w podobnych granicach administracyjnych, natomiast po raz pierwszy w historii przez 24 lata istniało województwo ostrołęckie, i również po raz pierwszy istnieje obecnie ostrołęcki powiat grodzki.

27. Zgodnie z ustawą sejmową o trójstopniowym podziale kraju powiatami grodzkimi zostały wszystkie miasta liczące powyżej 100 tysięcy mieszkańców oraz miasta będące dotychczas siedzibami województw. Z tego uprawnienia skorzystała Ostrołęka i prawie wszystkie inne miasta wojewódzkie. Wyjątek stanowią: Ciechanów, Piła i Sieradz.